

Wat Griekse tragedies ons kunnen leren

Veel van wat vandaag wordt gepresenteerd als nieuwe ideeën voor leiders en bestuurders kent een oude oorsprong. Ik wil in dit artikel laten zien hoe oud sommige van deze ideeën wel zijn. Nog vóór Plato zijn boeken schreef werden in het oude Griekenland tragedies opgevoerd. Het is verrassend hoe relevant die vandaag de dag nog zijn.

Remco Peeters

De tragische held is bepaald geen perfecte held. Hij overschat zichzelf of slaat door en maakt daardoor belangrijke morele fouten. De starre koning Kreon in de tragedie Antigone bijvoorbeeld houdt teveel vast aan zijn eigen principe dat vijanden niet mogen worden begraven binnen de stadsmuur, ook niet als het een lid is van de eigen familie. Hij luistert niet meer naar zijn mensen en komt niet tot rede. Of Agamemnon die in de tragedie Orestes met een overmaat aan daadkracht zelfs zijn eigen dochter offert voor de goden en daarbij nauwelijks menselijkheid toont. Het draait in deze voorbeelden om het Griekse begrip Hybris, dat zelfoverschatting of overmaat betekent. We hoeven maar te kijken naar bepaalde hedendaagse leiders op het wereldtoneel om de relevantie hiervan te zien.

Toch laten de tragedies ons ook een andere kant zien van deze Hybris. Leren doen we immers door fouten te maken en de Griekse held máákt fouten. Met zijn grote levenskracht kiest hij nogal driest zijn weg, maar daarmee toont hij ook aan dat hij de moed heeft om te falen. In de tragedies worden de helden dan ook na hun fouten altijd weer gecorrigeerd, zij lijden dan en leren daar vervolgens van (in het Grieks: Pathos-Mathos). Zo zijn er voor de helden, en dus ook voor de lezers vandaag de dag mooie lessen te halen uit deze verhalen. Martha Nussbaum laat in haar boek zien dat Agamemnon met het offer misschien niet een verkeerde keuze maakte, maar dat hij er wel beter aan deed niet alleen daadkracht te tonen, maar ook transparant te zijn in de worsteling die hij had in het afwegen van de verschillende waarden (de goden tevreden stellen of het leven van zijn dochter). Een ander voorbeeld vinden we in het boek Ilias, waarin Achilles uiteindelijk zijn Trojaanse vijand een eervolle begrafenis geeft, dit nadat hij een gesprek had met de vader van de overledene, waarbij hij dacht aan zijn goede vriend die ook op het slagveld werd gedood. De moraal uit dit verhaal is: ook als bovenliggende partij dien je te blijven luisteren en je menselijk op te stellen.

Niet alleen leidinggevend, ook bestuurders in het publieke domein kunnen lessen uit de Griekse tragedies halen. Het verhaal van Orestes is geschreven tijdens de zich

ontluikende Griekse democratie en dus kunnen we aan het eind van het stuk lezen hoe niet de goden maar een rechtbank met burgers recht spreekt. In Antigone leert Kreon beter te luisteren naar zijn volk en te kijken naar de verschillende belangen die moeten worden gewogen: enerzijds die van de stad en anderzijds die van de familie en de bij die partijen behorende regels of normen. De les die hieruit kan worden getrokken is: ga op zoek naar de waarden achter de belangen en regels. Ook een mooie – en heel actuele – tragedie is die van Prometheus. Deze god heeft de mens op allerlei manieren geholpen (bijvoorbeeld om vuur te maken), maar wordt daarna - in de lezing van Moïra Müller - gedwongen de mens te vertrouwen en los te laten.

Maar natuurlijk staat in de tragedies vooral het noodlot centraal. De mens blijkt vrij, maar gelijktijdig gebonden aan goddelijke – of natuurwetten, die leiden tot allerlei onverwachte gebeurtenissen met vanzelfsprekend tragische gevolgen. De vraag die de tragedies ons stellen is: hoe moeten we omgaan met dit noodlot en alle onzekerheden en mislukkingen? Paul Frissen betreft deze vraag op de overheid en wijst op het gevaar dat politieke bestuurders uit electorale overwegingen alle rampspoed uit de samenleving op hun schouders laden en aldus met elkaar een gulzige overheid creëren.

Natuurlijk is de vraag hoe om te gaan met het noodlot niet alleen voor bestuurders relevant, maar voor iedereen. Een groep Griekse (en later ook Romeinse) wijsgeren die bekendstond als de stoïcijnen hadden hier een antwoord op. De Romein Epictetus schreef: accepteer wat je toch niet kunt beïnvloeden en richt je op wat je wél kunt beïnvloeden. Deze leefregel komt in allerlei moderne varianten terug, zoals de cirkels van invloed en betrokkenheid van Covey en in de Omdenk-show. De tragedie Oedipus gaat nog een stap verder en laat bij de kijker de vraag achter of de mens überhaupt wel de mogelijkheid heeft zijn lot in eigen hand te nemen. Een vraag die met al het hedendaagse neurologisch onderzoek uiterst actueel is. Misschien moeten we ons inderdaad niet teveel zorgen maken over wat er allemaal in het verleden gebeurd is of ons in de toekomst nog staat te wachten, maar moeten we meer leven in het hier en nu. Ook deze houding, ons vandaag de dag bijgeleerd door mindfulness trainingen kent een klassieke oorsprong in het Griekse woord Kairos; het momentum, loskomend van de tijd van de klok.

Als je op deze manier – je niet te druk maken over dingen die je toch niet kunt beïnvloeden, leven in het moment - probeert gelukkig te worden, kan het noodlot je niet echt meer tarten, zou je zeggen, omdat je geluk zich bevindt in je eigen stabiele mentale zelf. De tragedie Hekabe laat echter zien dat deugdzaam mensen door het noodlot ook hun eigen deugdzaamheid kunnen verliezen. De kinderen van Hekabe worden vermoord in de strijd om Troje en uiteindelijk vermoordt zij ook andermans kinderen. De moraal van dit verhaal is dat deugd iets is wat alleen werkt als je het samen doet. Waar moraliteit tussen mensen verschilt, ontstaan gemakkelijk conflicten. Bij de oude Grieken speelt daarbij het goddelijke principe Moira

(lotsbestemming, een beetje zoals Karma) een belangrijke rol. Door deze Moira leidt oorzaak tot gevolg en zo krijgt ieder zijn deel. Dit kan natuurlijk leiden tot een keten van wraakacties. In het verhaal van Orestes leren we dan gelukkig weer dat deze keten kan worden beëindigd door wijsheid en democratie.

Maar met welke wijsheid kunnen we die problemen in de samenleving dan oplossen? Volgens Aristoteles is voortreffelijkheid (Eudaimonia) vooral een kwestie van maat: niet te veel, niet te weinig, maar precies het juiste midden. Zo zit moed volgens Aristoteles ergens tussen overmoed en lafheid. Deze gulden middenweg wordt nog altijd veelgebruikt bij conflicthantering, mediation en moreel dilemmaberaad.

Aristoteles is op nog een ander punt erg actueel, vooral op het punt waarop hij zich afzet tegen zijn eigen leermeester. Plato was immers de man van de theorie, de logische redenering en de daaruit volgende algemene regels. Aristoteles breekt met deze traditie door juist op zoek te gaan naar de empirische werkelijkheid en de waarheid zoals die zich in concrete gevallen aandient. In zijn boek 'Voorbij de eeuw van bureaucratie' laat De Baas zien hoe de overheid zich de laatste jaren steeds meer beweegt van regels (Plato) naar maatwerk (Aristoteles). De belangen worden steeds minder door het bestuur in de regelgeving afgewogen en steeds meer door uitvoerders in het concrete geval. De uitvoering wordt aldus geëmancipeerd ten opzichte van het beleid. Volgens De Baas moet die uitvoering zich laten leiden door wat Aristoteles Phronèsis noemt – praktische wijsheid - of pragmatisme.

Terug naar de Griekse tragedie. Deze had bij de oude Grieken ook een maatschappelijke functie. Doordat toeschouwers zich door de emoties in het spel in de personages konden verplaatsen, werden bij henzelf ook emoties opgeruimd en zaken verhelderd. Het Griekse woord hiervoor is Katharsis, ook wel reiniging, zuivering. De toeschouwer leert iets over zichzelf en 'het goede'. Wat helpt bij het inleven in de personages van zo'n stuk is dat de tragische held – zoals gezegd – nooit perfect is. Er ontstaat een besef: dit kan mij ook overkomen...

Er is ook nog een andere manier om naar de emoties bij tragedies te kijken. Gevoel en verstand staan niet los van elkaar, maar hebben juist alles met elkaar te maken, zo wisten de oude Grieken ook al. Of bepaalde emoties worden gevoeld, hangt mede af van de overtuigingen die iemand heeft. We zijn bang voor een tijger, omdat we wéten dat het een gevaarlijk dier is. Als we echter zien dat het dier achter dikke tralies ligt, wéten we dat het met het gevaar meevalt en ebt de angst ook weg. Deze manier van kijken naar emoties wordt in de psychotherapie ook nog toegepast bij de Rationeel Emotieve Therapie (RET). De theorie achter deze methode heeft in feite een stoïcijnse oorsprong, zoals Mirjam van Reijen in haar boek Stoïcijnse levenskunst laat zien. De tragedies bieden de toeschouwer via hun emoties toegang tot hun dieperliggende overtuigingen en waarden.

En die functie van de tragedies gebruiken we vandaag de dag ook nog veel. De hedendaagse manager kan er bijna niet omheen: met moderne interventies als storytelling worden managers geacht nieuwe verhalen als een lopend vuurtje in de organisatie rond te laten gaan waarbij nieuwe betekenissen voor het personeel worden gecreëerd. Ook wordt theater ingezet bij organisatieveranderingen, waarbij het de bedoeling is naderhand met elkaar te filosoferen en te duiden wat we hebben gezien en gehoord, en welke betekenis het heeft, of welke waarde we er uit willen halen.

Aristoteles vond tragedies van groot belang voor de persoonlijke ontwikkeling van mensen. Zo'n hedendaagse theatervoorstelling als instrument voor organisatieverandering lijkt mij ook helemaal geen slecht idee. Ik zou zeggen: voeg er dan wel wat Grieks drama aan toe!

Zwolle, 26-10-2018

www.remcopeeters.nl

Geraadpleegde bronnen:

- Homeros, Ilias en Odyssea; Kempische Boekhandel, Retie, 1959
- Sofokles, Oidipous en Antigone, Atheneum, Amsterdam 2008
- Aischylos, Het verhaal van Orestes, Atheneum, Amsterdam, 2012
- Euripides, Medea en Bakchanten, Atheneum, Amsterdam, 2010
- Aristoteles, Ethica Nicomachea, Historische Uitgeverij, Groningen, 2015
- Miriam van Reijen, Stoïcijnse levenskunst, ISVW uitgevers, 2016
- Martha Nussbaum, De breekbaarheid van het goede, Ambo Anthos, Amsterdam, 2013
- Joke Hermsen, Kairos – een nieuwe bevlogenheid, filosofie.nl
- Moira Müller, Prometheus Harde levenslessen, Filosofie Magazine, november 2014.
- Moira Müller, Noodlot en vrije wil in het antieke Griekse denken, Academy Magazine.
- De Baas, Voorbij de eeuw van bureaucratie, Boom, Den Haag, 2017